

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 1, Sayfa: 301- 309, ELAZIĞ-2004

ANNEMARIE SCHIMMEL; TASAVVUF'UN BOYUTLARI *Adam Yayınları, (Çev.Ender Gürol) 1.Baskı İstanbul 1982, 447 s.*

"Sûfîlik ya da Tasavvuf üzerine yazmak olanaksız denecek kadar güç. Daha ilk adımını atar atmaz, uzayıp giden sıra dağlar çıkıyor insanın karşısına, ilerledikçe de hedefe varmak gittikçe güçleşiyor. Öyleyse oraya varıldı mı bir kez, insan bir de bakıyor, ulaştığı yer kendi içindeymiş meğer." **Annemarie Schimmel**

Feridüddin Attar'ın Risaletü't-Tayr adlı eserinde dile getirilen ve otuz kuşun hikayesi aracılığıyla verilen mesajın bir başka şekilde ifadesini içeren satırların yazarıdır Annemarie Schimmel.

Annemarie Schimmel son yıllarda İslâmiyet'e koyu bir önyargı ile yaklaşan, hatta yıkılıp giden kominizmin yerine İslâmiyet'i yeni bir tehlikeymiş gibi anlamsız bir kuruntu ile dünya piyasasına sürme telaşına giren batıda, İslâm'ın engin hoşgörüsüne yürekten inanmış bir araştırmacı, bilim adamı olarak karşımıza çıkar. Alman şarkiyatçı Annemarie Schimmel geçtiğimiz yıllarda Alman Yayıncılar Birliği'nin Barış Ödülü'ne lâyık görülmüş. Buna sebep de dinler ve kültürler arasındaki iletişimi kurmada gösterdiği üstün başarı... Bu yazımızda da gerçekten başarılı olduğuna inandığımız Annemarie Schimmel'in uzun süren inceleme ve araştırmalarının mahsulü olan Tasavvuf'un Boyutları (Mystical Dimension of İslâm) adlı eserini tanıtmaya çalışacağız. Bu arada eseri tanıtmadan önce yazar hakkında az da olsa bilgi vermekte fayda vardır sanırım.

1922 yılında doğan Annemarie Schimmel, küçük yaşta İslâmiyet'e ve özellikle islâm tasavvufuna büyük bir ilgi duyar.Bu ilginin neticesi olarak da genç yaşta Arapça öğrenir.Daha sonra Merburg Üniversitesi'nde Arapça dersleri veren A.Schimmel,1951'de Dinler Tarihi alanında Doktorasını tamamlar ve bir müddet sonra İstanbul'a gelerek tasavvuf ve İslâmiyet'le ilgili araştırma ve incelemelerini sürdürür.Otuz iki yaşında Ankara'da İlâhiyat Fakültesinde Türkçe olarak Dinler Tarihi dersini verir. Türkiye'de bulunduğu süre zarfında Anadolu'yu karış karış gezer ve Anadolu insanının inançlarını geleneklerini ve göreneklerini yakından tanıma imkânını bulur. Daha sonra Almanya'ya döner ve Bonn'daki üniversitede dersler verir. Harvard Üniversitesi'nin ısrarlı teklifleri neticesinde bu üniversitede yaklaşık çeyrek asır Hint ve İslam kültürleri üzerine dersler verir. Ayrıca aynı üniversitenin Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'nde de görev yapar.

İngilizce'nin yanı sıra Almanca, Arapça, Türkçe olarak pek çok kitabı, incelemesi ve makalesi yayımlanır.1992'de de emekli olan yazar, İslâm ülkeleri de dahil olmak üzere birçok ülkede çeşitli ödüller almıştır.

TASAVVUFUN BOYUTLARI

Tasavvuf'un Boyutları" adlı eser hakkında tanıtım ve değerlendirme yapmadan önce kısa da olsa tasavvufun ne olduğuna olsa bakalım. Bu bakış aynı zamanda yazarın neden böylesine kendi kültür dünyasına uzak bir konuya karşı ilgi duyduğunu, hatta ilgiden de öte, uzun bir uğraş ve birikimi gerektiren böylesine bir çalışma yaptığını araştırmak gerekir.

İnsanoğlu henüz fizikî olarak yaratılmadan önce, ruhlar âleminde elest meclisinde (bezm-i elest) iken Allah'ın "Elestü birabbiküm" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) sorusu üzerine "belâ" (evet) Rabbimizsin cevabını verdikten sonra, içinde bulunduğu maddî dünya hayatı içinde Rabbine verdiği bu sözü unutarak nefsinin esiri olmuştur. İnsanoğlunu içine düştüğü bu durumdan kurtarmak için her toplumda nefsinin terbiye etmiş, yaptığı her işte Allah'ın rızasını ön plana çıkarmış örnek ve ideal insanlar yetişmiştir. Bu insanlar ilk önceleri belki asr-i saadet zamanına duydukları bir özlemin sonucu olarak böyle bir misyon yüklenmişler ise de zamanla bu misyon daha genel ve geniş bir çerçeve üzerine oturmuştur. Çok sayıda tanımı olan, düşünüş, duyuş ve yaşayış sistemini ihtiva eden ve genel olarak "tasavvuf" adıyla ifade edilen bu misyon, daha çok insanoğlunun şeriatı eksen alarak yaratılmasını arama, bulma ve onun ahlakıyla ahlâklanma çabası çerçevesinde şekillenmiştir.

Tasavvufun ortaya çıkışından günümüze kadar geçen süre içerisinde bir çok tanımı yapılmıştır. Örneğin Cüneyd-i Bağdadî'ye göre tasavvuf "mûtû kable entemûtu" sırrı gereğince nefsin heves ve hazlardan feragat etmesidir. Bir başka tanımında ise tasavvuf "Hakk'ın seni senden gidermesi ve kendisiyle ihya etmesidir" der. Gazali'ye göre ise "kalbi Hakk'a bağlayıp mâsivâ ile ilgiyi kesmektir." Bu tanıtım ve değerlendirme amaçlı yazımıza alamayacağımız kadar çok sayıda tanımı yapılan tasavvuf, ana hatlarıyla tahalluk(ahlâklanma) ve tahakkuk (Hakk'ı isimlerinin suretleri ile alemde seyr etme)'u konu ve Allah ve Resul'ünün ahlakıyla ahlâklanmayı gaye edinen bir sistemdir. İster tanımlarında olsun, isterse konu ve gayesinde olsun, tasavvufun birinci derecedeki hedefi ahlâktır. Yani kişinin teoride Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de ana hatlarını belirlediği ve pratikte de Hz. Peygamber'in en güzel bir şekilde uyguladığı ahlâkı yaşamasını hedefler..

Tasavvufun Boyutları, İslâm mistisizminin başlangıçtan on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar tarihsel bir açıdan gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi özelliğiyle

dikkatleri üzerine çeken bir kitaptır. Ayrıca söz konusu eserde genel anlamda tasavvufun başlangıçtan itibaren nasıl bir seyir içinde geliştiği üzerinde durulmuştur. Yazarın Harvard Üniversitesi'nde verdiği derslerden yola çıkarak genişlettiği ve kitap haline getirdiği bu bilimsel çalışma, Doğu ve Batı'dan çok sayıda kaynaktan yararlanılarak hazırlanmıştır. Annemarie Schimmel, eserinin önsözünde; sūfilik ve tasavvuf üzerine yazı yazmanın ne derece güç ve yorucu olduğunu, bunun için her şeyden önce bu alanda çok ciddi araştırmaların yapılmasının gerektiğini, fakat, Harvard Üniversitesi'ndeki öğrencilerinin teşvikleri ve yardımlarıyla Doğu İslâm ülkelerindeki, özellikle de Türkiye ve Pakistan'daki çok sayıdaki dostlarından öğrenilen kişisel yaşantılar ve edebî kanıtlardan oluşan ders notları sayesinde böyle bir eserin yazıldığını belirtir.

Eser, sekiz ana başlık, ana başlıklara ait notlar, iki ek ve zengin bir kaynakçadan meydana gelmiştir. Ana başlıklar şunlardır: Sūfilik Nedir?, Klasik Sūfliğin Ana Çizgileri, Tasavvuf Yolu, İnsan ve İnsan-ı Kâmil, Sūfi Tarikatları ve Tekkeler, Teosofik Sūfilik, Gül ile Bülbül, Hindistan ve Pakistan'da Sūfilik ve Son Söz. İki ek ise: Sūfi Edebiyatında Harf Simgeciliği ve Sufilikte Dışıl Unsurlar'dır.

Birinci bölümde "**Sūfilik Nedir?**" (s.17-31) sorusu ve başlığı altında sūfliğin ne olduğu irdelenir. Sūfliğin temelini büyük çapta "müridin yetişme biçimi " oluşturduğunu (türlü ruh eğitim yöntemleri, tarikatlardaki alıştırma, tarikat yolunda varılan psikolojik aşamalar, tarikatları oluşması, toplum içinde ve kültürde oynadıkları rol vs.) belirten yazar, daha sonra Avrupalı bilginlerin tasavvuf düşüncesiyle tanışmalarını ve bunları eserlerinde yansıtma üzerine durur. Bu arada bir bakıma sūfliğin tarihinden de bahsetmiştir.

Yazar bu kitabının sūfliğin sadece bir yönüne ışık tutabildiğini, bunda da İran'ın geniş kültürünün etkisi altında kalmış kişisel bir tasavvuf şiiri sevgisi payının olduğu gerçeğine dikkatleri çeker. Ayrıca yazar, "acaba sūfilerin kendileri tasavvuf sözcüğünden ne anlıyorlardı ve sūfiler, tasavvuf sözcüğünün kaynağı karşısında ne düşünüyorlardı?" gibi sorulara mutasavvıfların ağızından cevaplar arar. Bunun yanı sıra, sūfi ve sūfilik nedir ve sūfi kimdir? sorularına da cevapların arandığı görülür. Sūfliğin toplum nezdindeki yeri, toplumun sūfiye ve sūfliğe bakış açısı da üzerinde durulan konulardandır.

Sūfi sözcüğü, ilk kullanıldığı andan itibaren tarihî seyri içinde değerlendirilir. İlk dönemlerde çeşitli mutasavvıfların bu konudaki görüşleri verilir (Hucvirî, Kelebazî, Cüneydî Bağdadî vs.). Gelişme döneminde ise, sūfliğin ana anlamı, İslâmın derunleştirilmesi ve İslâm'ın temel sırrı olan tevhidin yaşamasıydı diyen yazar, sūfliğin geçen zaman içerisinde değişik anlamlara çekildiği, son zamanlarda da kötü anlama geldiğine dikkat çeker.

İkinci bölümde “**Klasik Sûfliğin Ana Çizgileri**” (s.33-92) üzerinde durulur: Önce oluşum dönemi üzerinde durularak sûfliğin başlangıcının Hz. Muhammed'e kadar uzandığı, ilhamını onun elçiliğiyle bildirilen Allah kelâmından alındığı vurgulanır. Daha sonra IX.yy. sonlarında bazı tasavvuf öncüleri (Zü'n-Nun-ı Mısrî, Bâyezîd-i Bistamî, Yahya b. Muaz er-Raşi, Ebu Osman el-Hirî, Hüseyin er-Razi, Maruf-ı Kerhî, Seri'ü's-Sakatî , Muhasibî, Bekir el- Haraz, Sehl et- Tüstarî, Tirmizî, Ebu Kasım el- Cüneyd, Rûveym, Ebu'l- Hüseyin en Nuri) olan mutasavvıfları en belirgin özellikleri ve görüşleri ile tanıtan Annemarie Schimmel, daha sonra El- Hallac (tasavvuf aşk şehidi olarak tanıtilen Hallac-ı Mansur)'un görüşleri ile onun hakkında yapılan çalışma ve değerlendirmeleri verir.

İkinci bölümün son alt başlığı ise Birleşme dönemi: Şibli'den Gazzali'ye' dir. Yazar burada Şibli'den başlayarak Gazzali'ye kadar tasavvufun serüveni ve bu serüvenin belli başlı kahramanlarını, mutasavvıflarını (Şiblî, Baklî, Niffarî, Ebu Nasr es- Saraç, Kelabazî, Ebu Talip el- Mekkî, Sülemî , Hucvirî, Kuşeyri Abdullah-i Ensari ve Gazzali)ve bu şahsiyetlerin çeşitli eserlerinden yola çıkarak bir takım görüşleri ortaya koyar.

İkinci bölümde klasik suffiliğin ana çizgileri, suffilik, suffî ile İslâm tasavvufunun belli başlı sufileri ve onların eserleri hakkında bilgi veren yazar, üçüncü bölüme **Tasavvufun Yolu** (s.93-166) ana başlığıyla giriyor. Bu bölümde önce tasavvuf yolunun temelleri- ki burada tasavvufun merhalelerinden olan tarikata giriş ve çile çekiş - üzerinde durulmuştur. Bu noktada önce şeriat, tarikat ve marifet hakkında bilgi verilir ve Türkiye'de bu konu hakkında söylenen sözlere yer verir:

“Şeriat: Seninki senin, benimki benim.

Tarikat: Seninki senin, benimki senin.

Marifet: Ne benimki diye bir şey var, ne seninki diye.” (s.94)

Sonra da sâlikin tarikatte seyr ü sülûk esnasında karşılaşacağı makamlar ve haller(tevbe, nefis, tevekkül, fakr, sabır, şükür, havf u recâ, bast) üzerinde durulur. Bunu takiben sâlikin karşılaşacağı son makamlar olan muhabbet ve marifetin işlendiği aşk ve hiçleşme (fenâ, bekâ) mertebelerinden bahsedilir. Ağırlıklı bir şekilde aşk kavramı üzerinde durulur ve önde gelen mutasavvıfların aşk, ma'suk konusundaki görüşlerine yer verir.

İkinci bölümde işlenen bir başka konu ibadet biçimleridir(s.135-166). Önce namaz üzerinde duran yazar, mutasavvıfın namaza bakış açısını irdeler. Sonra namazın kalbi olarak nitelenen Fatiha üzerinde durur. İbn-i Arabi “Allah, bu sureyi kendisiyle kulu

arasında paylaşmıştır.” Kudsî hadisinden ilham alarak “Fatiha suresinin yedi satırında insan ile Allah ilişkisinin en mükemmel anlatımını bulmuştur.” der ve sözlerini şöyle bitirir: İlk üç satırda, müminin Rabbına yönelmiş hareketi söz konusudur, dördüncü satır karşılıklı bir eylem anlatır, son üç satırda, insana etkin olan Tanrısal faaliyeti anlatır.

Namazdan sonra dua üzerinde durulmuştur. Mutasavvıflar arasında iki farklı anlayışın görüldüğü dua konusunda, kimi mutasavvıflar her şeyin takdir-i İlahiye bağlı olmasından dolayı, duaya gerek olmadığını, kimi mutasavvıflar ise duanın kötünün önüne bir kalkan gibi geçebileceğini iddia etmişlerdir. Dua gerçekte insanoğluna bahşedilmiş bir özelliktir. Bunun en makbulü ise başkaları için yapılanıdır. Ayrıca içinde Allah’a güven, aşk ve özlem duyulan dualar da bu özelliktedir. Burada cennet ve cehennem kaygısı söz konusu değildir. Tek kaygı Cemalullah’a erişmektir. Gerçek mutasavvıfın bütün duası bu kaygı etrafında toplanmıştır.

Namaz ve dua kulun şariat çerçevesindeki ibadetlerindedir ve bunlar, ister mutasavvıf olsun, isterse olmasın, inananlar için geçerlidir. Mutasavvıfa özgü ibadet ise zikirdir. Çünkü zikir, aşk yolunda atılan ilk adımdır ve biri birini sevdiği zaman sürekli olarak onun adını anar ve onu hatırlamak ister. Zikri gizli (hafî) ve açık (celî) olmak üzere iki şekilde gerçekleştirildiğini belirten yazar, mutasavvıfların bu konudaki çeşitli görüşlerine yer verir.

Bu bölümde üzerinde durulan son konu semâdır. Sufî ders kitaplarının semâya izin verilip verilmediği konusunda çok sayıda tartışmayı içerdiğini belirten yazar, önce semânın ortaya çıkışını, tarihî sürecini ve en son olarak da, özellikle, Mevlânâ Celaleddin-i Rumî’nin ve mevlevîliğin semâya bakış açısını irdeler.

Üçüncü bölümde genel hatlarıyla tasavvufî hayat, mutasavvıf ve sâlikin yaşadıkları ile bir takım terim ve kavramlar(çoğu zahiridir) üzerinde durulduktan sonra dördüncü bölümde **İnsan ve İnsan-ı Kâmil** (s.167-199) başlığıyla mutasavvıfın iç dünyasına girilir. Önce sufî psikolojisi hakkında bir takım notları ortaya koymaya çalışan yazar, bu çerçevede sufînin insan-ı kâmil olma yolunda iç dünyasında meydana gelen değişme ve gelişmelerden bahseder. Burada hareket noktası öncelikle insandır ve bu nedenle de insan üzerinde durulur. İnsanın, yaratılışındaki sırrı anlaması noktasında “kendini bilmenin” mutasavvıflarca çok önemli kabul edildiği vurgulanır.

Daha sonra “İyi ile Kötü:Şeytan’ın Rolü” alt başlığında Şeytan’ın Allah’ın lanetine uğraması, ama aynı zamanda Allah’ın birliğine en sadık kalan yaratık olduğu ve mutasavvıfların Şeytan’a bakış açıları üzerinde durulur. Bu çerçevede insanın aklı sayesinde iyi ile kötüyü ayıracak durumda olduğu, Şeytan’ın kandırmalarına kendi nefsinden kaynaklanan zaafiyetten dolayı teslim olduğu belirtilir.

Dördüncü bölümdeki bir diğer alt başlık “Veliler ve Mucizeleri”dir. Yazar bu konunun başlarında onuncu yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Ebu Abdullah es-Selimî'nin “Sözleri hoştur, davranışları ince, alçakgönüllüdürler; özveri sahibidirler, pek karşı çıkmazlar, kendilerinden özür dileyen herkesin özrünü kabul ederler, tüm yaratıklara , iyisine de kötüsüne de tam bir tatlılıkla davranırlar (s.178).” şeklindeki veli tarifine yer verir ve velilik makamının özelliklerini, bir çok mutasavvıfın bu konudaki çeşitli görüşlerini tartışır. Bu arada velilerin olağanüstü özellikleri de ön plana çıkar ve bir çok velinin gösterdikleri kerametlerle tasavvuf yolunda belli bir hedefe ulaşmaya çalıştıkları anlatılır.

Dördüncü bölümün son konusu “Peygambere Saygı”dır. Bu başlık altında Hz. Peygamber eksenli bir değerlendirme yapılmış; mutasavvıfların bakış açısından Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve saygının kaynakları anlatılmıştır. Ayrıca O'nun ilk yaratılan ruh olması, şefaatçiliği, mucizeleri, mirac hadisesi, O'na atfen yazılan “bürde”ler ve na'tlar üzerinde durulmuştur.

Beşinci bölüm “**Sufi Tarikatları ve Tekkeler**” (s.201-225)'dir. “Birlikte Yaşama” adlı ilk alt başlıkta önce sūfînin sahip olması gereken hasletler (içinde bulunduğu durum ne olursa olsun tarikat kardeşinin yardımı koşma, bağışlama, özel mülkiyeti olmama vs.) daha sonra da sufilerin tarikat meydana getirmeleri ve müritlerin eğitiminin (seyr ü sülûk) bu tarikatlar aracılığıyla gerçekleştirildiğinden bahsedilir. Bu çerçevede önce müritleri için manastır eğitimi öngören ilk sūfî Ebu Said b. Ebi'l Hayr'ın hayatı, ve özellikle müritleri için koymuş olduğu on kural verilir, daha sonra da “ilk tarikatlar başlığı altında Sühreverdi tarikatı ve kurucusu Abdülkadir Ebu Necip es- Sühreverdi, Kadirî tarikatı ve kurucusu Abdülkadir-i Geylânî, Rufaîlik tarikatı ve kurucusu Ahmed er-Rufaî, Bedevîlik tarikatı ve kurucusu Tantalı Ahmed el- Bedevî, Şedhililik tarikatı ve kurucusu Ebu'l-Hasan Ali eş- Şedhilî ve en son olarak da Kübrevîlik tarikatı ve kurucusu Necmeddin Kübrâ'nın hayatlarından, eserlerinden, kuramlarından ve tarikatın ilkelerinden bahsedilir.

Altıncı bölüm “**Teosofik Sūfîlik**” (s.227-248) başlığıyla verilmiştir. Bu başlık altında “nur ustası” Sühreverdi Maktûl'un hayatı, felsefesi (İşrak) ve **Nur Heykelleri** adlı ünlü eseri üzerinde durulur. İşrak öğretisinin daha çok Şîî filozoflarca benimsendiğine dikkat çeken yazar, bu öğretinin özellikle İran'da geniş bir coğrafyaya yayıldığını dile getirir. Hayatı eserleri ve öğretileri üzerinde durulan ikinci şahsiyet İbn- Arabî (Büyük Üstad)'dir. **Füsusu'l_Hikem** ve **Fütuhat-ı Mekkiye** adlı eserleri, özellikle Füsüs üzerinde ön çok durulan ve tartışılan eseridir. Yazar İbn-i Arabî'nin eserlerinden yola çıkarak en önemli öğretisi olan “Vahdet-i Vücut” felsefesi üzerinde durur. Daha sonra “İbn el- Ferid: Mutasavvıf Şair” başlığı altında İbn-i Arabî'nin çağdaşı olan fakat

yazdıklarıyla hem şekil, hem de tür olarak İbn-i Arabî'den farklı olan İbn el- Ferid adlı mutasavvıf şairden bahsedilir. İbn el- Ferid, Batı dünyasında önemli derecede üzerinde durulan ve eserleri incelenen (özellikle şiirleri üzerinde dikkate değer açıklama ve incelemelerde bulunan Reynold A. Nicholson'dur.) Arap şairlerinin başında gelir.

Altıncı bölümün son konusu “İbn-i Arabî'nin Vahdet-i Vücûd Tasavvufunun Gelişimi” üzerinedir. Vahdet-i Vücûd, hem İslâm dünyasında, hem de Batı dünyasında üzerinde en çok durulan bir konudur. Bu çerçevede vahdet-i vücûd nazariyesinin daha geniş bir halk kitlesine yayılması için Şebistari'nin **Gülşen-i Râz** ve Abdülkerim Yilî'nin **El İnsan El Kâmil** adlı eserlerin içerikleri ve yine bu eserler hakkında yazarın görüşleri aktarılır.

“Tasavvufun Boyutları” adlı kitabın yedinci bölümü “**Gül ile Bülbül: İran ve Türk Tasavvuf Şiiri**” başlığıyla verilmiştir. Bu başlık altında önce “Ölümsüz Gül” alt başlığıyla hem İran, hem de Türk tasavvuf şiirinin çok önemli sembollerinden biri olan “gül” eksenini üzerinde birçok mutasavvıfın (Ahmed Gazalî, Ruzbihan Bakli) aşk, maşuk konuları hakkındaki görüşleri verilir. Daha sonra “Kuşların Haccı: Senâî ile Attar” başlığı ile de daha çok didaktik bir nitelik taşıyan Senâî'nin Hadikat el- Hakika ve Seyr el İbadil el- Maad ile Feridüddin Attar'ın Mantık et-Tayr adlı mesnevileri üzerinde durulur. Bu üç eserin ortak özelliği bir sembol olarak değerlendirilen **kuşlardır**. Aşağıdaki alıntı Attar'ın Risalet et- Tayr adlı eseri ile ilgilidir:

“...Kuşların şahı Simurg peşinde çetin yolculuğa çıkan otuz kuş, sonunda kendilerinin si murg (otuz kuş) olduklarını fark ederler. Fars edebiyatında ruhun, Tanrısal öz ile özdeş olduğu yaşantısını bu denli harika bir şekilde ifade eden bundan daha ince bir sözcük oyunu yoktur. (s.265)

Yedinci bölümün bir başka alt başlığı “Mevlânâ Celâlledin Rûmî”dir. Batıda Mevlânâ'dan daha çok tanınan bir mutasavvıf olmadığına dikkat çeken yazar, Mevlânâ'nın hayatını, Şems ile olan ilgisini, eserlerini, görüşlerini, Mevlevîk'in kuramlarını ve hem doğuda, hem de batıdaki etkilerini kendisine has üslûbuyla ortaya koyar.

Daha sonra “Türk Halk Edebiyatı” başlığı altında da Yunus Emre ve Hacı Bektaş üzerinde durulur. Her iki şahsiyetin hayatları, dünya görüşleri, felsefeleri ve eserleri hakkında bilgiler verilir. “Yunus bu dünyanın da, ötekinin de Allah'ın görkemiyle dolu ve sevgilinin kalbinin en derin köşesinde saklı olduğunu duymaktadır s.286”. Tasavvufun Anadolu'da çok hızlı ve geniş bir alanda yayıldığı, toplumun hemen her kesiminden rağbet gördüğü, bazı padişahların mutasavvıflarla yakın münasebetlerde bulunduğu dair örnekler verilerek bu bölüm bitirilir.

Son, yani sekizinci bölüm “**Hindistan ile Pakistan’da Sûflilik**” başlığıyla karşımıza çıkar. Önce “Klasik Dönem” ele alınır. Burada Hindistan ve Pakistan’daki tasavvufî akımın durumundan, öne çıkan sûflilerden, onların dünya görüşlerinden ve bu bölgede etkili olan tarikatlerden özellikle de Şiştilik ve Suhreverdîlikten bahsedilir. Şiştenli Muiniddin Şistî’nin kurduğu bu tarikatın üç öğretisi vardır. Bunlar Bayezid-i Bistamî tarafından çok önceleri ortaya konulmuştu; deniz gibi cömert, güneş gibi tatlı ve yeryüzü gibi alçak gönüllü olması gerekir bir sûfînin. Suhreverdîlik bu coğrafyadaki uygulayıcısı ve temsilcisi Bahaeddin Zekeriya Multanî’dir.

Bu coğrafi alanda dikkati çeken bir hareket de Babür’ün Tasnu Ekber’in başlattığı Hint ve İslâm düşüncesinde birleşmeyi amaçlayan tasavvufî dünya görüşüdür. Ekber’in bütün isteği dünyanın dört bir köşesinde egemen olacak bir altın çağ ve sulh ve sükûn idealiydi.

Sekizinci bölümün bir diğer alt başlığı “Nakşibendilerin Tepkileri”dir. Burada Ekber’in birleştirici tutumu ile coşkusal sûfliliğin temsilcilerine karşı mücadelenin Nakşibendîlerden geldiği üzerinde durulur. Nakşibendîliği, “Nakşibendîler, kervanı gizli yollardan geçirek mabede ulaştıran garip kervan kılavuzlarıdır.” diyen Abdurrahman Câmî’nin bu tanımından sonra Nakşibendîlikin kurucusu Bahaeddin Nakşibend’in hayatından ve bu tarikatın kuramlarından bahsedilir. Bu bağlamda Ahmed Sirhindî üzerinde durulmuştur. Yazar özellikle Vahdet el-Şühûd’u canlandırdığı için Ahmed Sirhindî’yi dikkat çekici bulur. Onun için peygamber bilimi de önemlidir. “Muhammed’in iki kişiliğinden söz eder; bedensel insansı yaratılışına karşıt, ruhsal, meleksi yaratıları. Muhammed’in adındaki iki “m” buna işaret etmektedir. Birinci bin yıl içinde birinci “m” yok olup yerini Tanrısal harf olan “elif’e bırakmıştır ki, şimdi tamamıyla ruhsal olan ve topluluğun dünya gereksinmeleriyle ilgisi bulunmayan Ahmed’in tezahürü kalmıştır. Karmaşık bir süreç ile yeni bininci yılın peygamberliğin mükemmellikleri yeniden canlandırılması gerekir. Muhammed’den Ahmed’e değişmesi ile Ahmed Sirhindî’nin adıyla karşılaşması bir rastlantı sonucu değildir, bu mükemmellikleri yeniden canlandırmak üzere çağrılan “ortak mümin”in saklı gizli rolüne işaret etmektedir. (s.314)

Bu son bölümün bir başka alt başlığı “Hoca Mir Dard: Gerçek Muhammedçi”dir. Hoca Mir Dard baba tarafından Bahaeddin Nakşibend, ana tarafından Abdülkadir Geylanî soyundan gelmektedir. Bu Muhammedçi mutasavvıf genelde birlik ve çokluk sorunların işlemiştir: Muhammedçi tevhid. O’na göre, bir yanda kulluk hallerini muhafaza ederken, öte yandan Allah’ın müşahedesine kendisini vermek demektir (s.319). Yedi peygamberin yedi sıfatı ve aynı zamanda yedi de rengi temsil ettiklerini Hz.

Adem'den tanrısal irade sıfatı ve siyah renkle başlayan ve bu temsil Hz. Muhammed'in var oluş sıfatı ve yeşil rengi temsil ettiğini ışıltılı siyahtan geçildikten sonra yeşile ulaşan mutasavvıf gerçek Muhammedçidir, der.

“Tasavvufun Boyutları” adlı kitabın dokuzuncu bölümü çok genel hatlarıyla tasavvufi hayatın özetlendiği bir anlamda sonuç olarak da değerlendirebileceğimiz “**Son Söz**”dür.

Dokuzuncu bölümden sonra “**Ekler, Notlar, Kaynakça**” (s.375-447) başlıkları altında “Ek:1de “Sufî Edebiyatında Harf Simgeçiliği”, “Ek 2’de “Sûflükte Dışıl Unsurlar” üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak, yukarıda elden geldiğince tanıtmaya çalıştığımız Annemarie Schimmel'in **Tasavvuf'un Boyutları** adlı eseri bu alanda yazılmış en dikkate değer çalışmaların başında gelmektedir. Özellikle çok ayrı bir dünyanın ve kültürün insanı olan bir bilim adamının kaleminden çıkması ve oldukça objektif bir şekilde ortaya konulmasından dolayı, bu eserin her Türk aydınının baş ucu kitaplarından biri olması gerektiğine inanmaktayız. Bu arada Annemarie Schimmel'in 1950'li yıllarda Türkiye'de bir iki üniversitede ders verirken hem Divan şiirine, hem de tasavvuf kültürüne ait yakın ilgisinden hareketle ortaya koyduğu makaleleri de okunması gereken çalışmalardır.

Şener Demirel

Fırat Üniversitesi

Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

sdemirel@firat.edu.tr